

ГЛОВО

№ 4 (85), липень – серпень 2021 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ 2021 РОКУ В БАТУРИНІ

АНДРІЙ БАТЮК
завідувач відділу археології
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Вагомий внесок у розвиток сучасної історичної науки здійснюють археологи. Вже чверть століття у гетьманській столиці це добре доводять науковці Батуринської археологічної експедиції Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка та Інституту археології НАН України. Вже довгий час експедицію очолює досвідчений археолог, старший науковий співробітник Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» Юрій Ситий.

Цьогорічні дослідження розпочалися 6 липня та тривали майже три тижні. У розкопках традиційно взяли участь студенти, викладачі, наукові співробітники, Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського. Велику допомогу надали і волонтери з Глухівського ліцею-інтернату з посиленою військовою підготовкою. Археологи вивчали ділянку території Батуринської фортеці неподалік Цитаделі, де з нагоди 30-ї річниці незалежності України встановлена щогла для Державного Прапора, а також було досліджено забудову післямонгольського періоду поблизу палацу гетьмана Кирила Розумовського.

Основна увага дослідників була зосереджена на території по вул. Партизанська, 1 (подвір'я колишньої Батуринської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів Чернігівської обласної ради). Оскільки зона будівництва розташована на території пам'ятки археології, на місці будівельних робіт за дозволом Міністерства культури та інформаційної політики України проводилися археологічні дослідження. Загальна площа розкопу становила 25 квадратних метрів. Розкопки об'єкта очолив старший науковий співробітник Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» Олександр Терещенко.

На досліджуваному об'єкті було виявлено кілька горизонтів забудови: на нижньому ярусі – давньоруська забудова XII–XIII ст., на верхньому – забудова XVII–XVIII ст. знайдено фрагменти полив'яних та теракотових рельєфних кахлів кінця XVII – початку XVIII століть та рибальське глиняне грузило.

На другому розкопі, який розмістився на поселенні «Палац» (неподалік автошляху Кіпті-Бачівськ) роботи очолив науковий співробітник ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України Сергій Сорокін. Метою розкопок цього року був пошук археологічних об'єктів XII–XIV століть. Як показують нам багаторічні дослідження, на території сучасного Батурина існувало укріплене давньоруське городище, яке оточувала низка невеликих сільських поселень-сателітів. У 2005, 2013 та 2020 рр. неподалік палацу гетьмана Кирила Розумовського, було виявлене одне із таких поселень, тому дослідження цієї ділянки продовжилися в 2021 р. В цьому археологічному сезоні археологи натрапили на три житлові споруди. Це підтвердження того, що життя у давньоруському Батурині тривало і після монголо-татарської навали 1239 і 1275 рр.,

Скроневе кільце. Кінець XIII століття.

яскравим артефактом віднайденим в розкопі стала жіноча прикраса – скроневе кільце кінця XIII століття.

Цьогоріч знову знайдено об'єкти колочинської культури (VI–VII ст.) та ровоподібне заглиблення, скоріш за все раннього залізного віку. Серед знахідок домінував побутовий та господарчий інвентар відповідний часу забудови, а також пряслице епохи бронзи у формі горщика.

Отже, сезон 2021 року був цікавим та плідним на нові археологічні відкриття, доповнено уявлення про розвиток Батурина періоду слов'ян, Київської Русі та доби Гетьманщини.

Розкоп на території Батуринської фортеці, липень 2021 р.

Продовжуємо публікувати роботи переможців «РозумФЕСТу-2021». У цьому номері пропонуємо нашим читачам прозу учениці 9 класу Чернігівського ліцею №22 Варвари Розумієнко, яка виборолала І місце у номінації «Слово» старшої вікової категорії.

ТАЛАН КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Кирило Розумовський – доволі неординарна особа. Хтось вважає його великим реформатором, а хтось – зрадником гетьманства. То ким він був насправді? Для цього нам варто зазирнути за лаштунки придворних інтриг і таємниць.

Майбутній гетьман України народився в шанованій родині реєстрових козаків. Його мати походила з родини Демешко, яку часто порівнювали з сім'єю Лизогубів.

Кирило мав старшого брата Олексія Розума, котрий володів чудовим голосом, співав у придворному хорі. Саме тоді його помітила майбутня російська імператриця Єлизавета Петрівна, яка згодом закохалася в Олексія. Вони хотіли побратися, проте офіційно одружитися було не можливо, тому через деякий час уклали морганатичний шлюб.

Наступною сходинкою в реалізації задуманого Олексієм стала освіта Кирила. Спочатку було вирішено забрати його на навчання до Санкт-Петербурга, а пізніше – відправити до найкращих університетів Німеччини, Італії та Франції задля поглиблення та удосконалення знань. Єлизавета та Олексій хотіли, щоб людина, яка займе посаду гетьмана, була готова до такої відповідальності. Коли ж він нарешті повернувся з навчання, цариця видала указ про його призначення гетьманом. Проте він не збирається поспішати на Україну. У цей час його також призначають президентом Російської академії наук.

Було б помилковим вважати, що Кирило сильно прагнув цієї посади. Навіть коли його офіційно проголосили гетьманом Лівобережжя, він цілий рік не хотів виїжджати зі столиці та кардинально змінювати своє життя. Через це Єлизаветі навіть довелося видати розпорядження, яке зобов'язувало Кирила до від'їзду з Санкт-Петербурга.

До Глухова новий гетьман прибув із численною свитою. Містяни, козацька старшина та представники духовенства вже вдріг зібралися на цій площі для того, аби привітати Кирила Григоровича у своєму місті. Зустріч була помпезною, з розмахом!

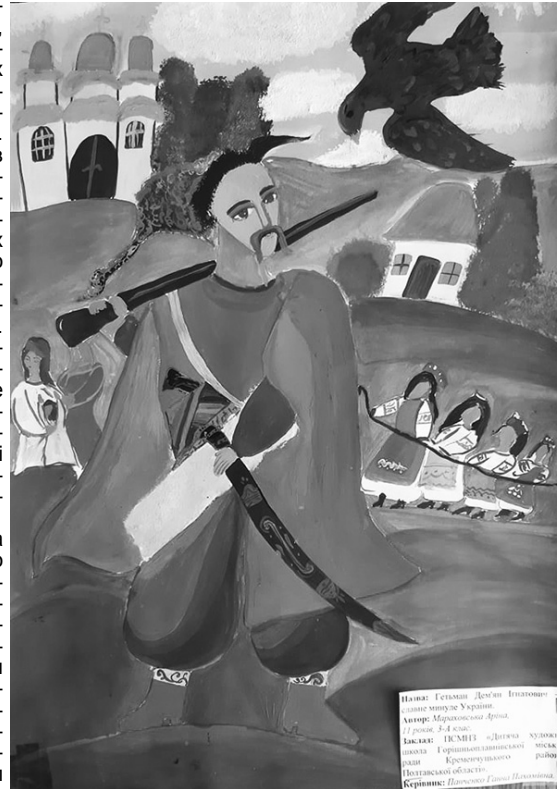
Гетьман місцем своєї резиденції обирає Батурин. Згодом на березі річки Сейм виростає вишуканий палац, котрий зовні нагадував малу копію петербурзького. Усередині просторі кімнати були заставлені дорогими меблями, які робили величезний палац більш затишним, а безліч картин, що висіли на стінах, нагадували про предків та просто гарні місця. Не дивно, що за цим палацом та прилеглими землями наглядали більше 200 людей. Ба навіть для охорони гетьмана була створена окрема армія, яку впізнавали завдяки зеленим гусарським мундирам.

Незважаючи на те, що він мав власну резиденцію в Батурині, Розумовський жив у Петербурзі і звідти вирішував проблеми України, про які йому доповідала козацька старшина, надсилаючи гінців. Навіть у період із 1750 по 1764 роки він лише чотири рази навідався до Глухова.

Також варто згадати те, що гетьман був реформатором. Однею з головних його перебудов стала судова реформа, згідно з якою Генеральний суд мали очолювати два генеральні судді, яких вибирали із старшини кожного з 10 полків. Генеральний суд мав роз-

глядати справи генеральної старшини, полковників, бунчукових і військових товаришів та канцелярських осіб, що безпосередньо перебували під особистою опікою гетьмана Розумовського. Також Генеральний суд став органом нагляду за місцевими судами. Генеральну військову канцелярію у 1763 році було позбавлено судових функцій. Також того самого року полкові суди були перетворені на гродські, де розглядали кримінальні справи. Головуючими в цих судах залишилися полковники, а судді і писар називалися вже не полковими, а гродськими. Крім того, було запроваджено підкоморські й земські суди. Загалом ця судова реформа відповідала інтересам козацької старшини.

Отже, я вважаю Кирила Григоровича Розумовського дійсно мудрою людиною, котра змогла втримати свій статус у російському суспільстві, тим самим мала змогу розвивати Україну, так би мовити «під крилом закону». А коли Катерина II скасувала Гетьманщину та подала його перед вибором: сім'я і право на титул російського графа або заслання, то він обрав перше. Я не розцінюю його вчинок як зраду, адже він мав дітей, яким бажав щасливого долі. Кирило Розумовський покинув Україну і не повертався до рідного краю протягом тривалого часу. А останні 9 років життя він провів у своїй резиденції – м. Батурині – останній гетьманській столиці України, де й помер.

«Гетьман Дем'ян Ігнатович – славне минуле України». 2021. Арина Мархосовська, учениця 3 класу Дитячої художньої школи Горішньоплавнівської міської ради. III місце у номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» молодшої вікової категорії.

Правління Кирила Розумовського залишилися в історії епохою розбудови української державності, до відновлення якої державні діячі змогли вдатися лише через 150 років.

«Ми пам'ятаємо 1708 рік». 2021. Яна Кресан, учениця 5 класу Ніжинської гімназії. III місце у номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» молодшої вікової категорії.

ТВОРИ ІТАЛІЙСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ У МУЗИЧНІЙ ЗБІРЦІ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**АНАСТАСІЯ
ОЛІЙНИК**

молодший науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Захоплення творами мистецтва та їх колекціонування доволі давнє явище, але саме з XVIII ст. це стає масовим і надзвичайно популярним. Саме тоді було засновано ряд приватних родинних колекцій, однією з яких стала збірка українського гетьмана Кирила Розумовського, що містила твори образотворчого мистецтва та книги.

Дослідження бібліотечної збірки Кирила Розумовського проводилося багатьма вченими та бібліографами, але й донині у цій темі лишилося чимало не розкритих тем. Чи не найбільшою таємницею є його музичне зібрання. Ще на початку XX ст. у дослідженнях Ф. Ернста «Кріпацькі капели на Україні», Д. Щербаківського «Оркестри, хори і капели на Україні за панщини», О. Дзбанівського «По київських музеях та бібліотеках» з'явилися перші описи фрагментів музичної збірки Кирила Розумовського, а до кінця століття дана тема привертає увагу й інших науковців – М. Гейліг, Т. Тихонової, Т. Шеффер, які у своїх дослідженнях виявляють значний масив нот-

них зібрань гетьмана та його родини, що вміщує велику кількість творів західноєвропейської музики. Але найбільш ґрунтовною й повною стала робота Л. Івченко «Реконструкція нотної колекції графа О. Розумовського за каталогами XVIII сторіччя», у якій детально висвітлено нотну колекцію сина гетьмана – Олексія Розумовського. Праця має окремих розділ, присвячений музичній збірці Кирила Розумовського. З нього випливає, що гетьман став засновником родинної музичної колекції. При тому дослідниця наголошує, що до сьогоднішньої приватної колекції гетьмана ґрунтовно не досліджена, а є лише поодинокі згадки про окремі твори.

Достеменно не відомо, коли Кирило Розумовський розпочав колекціонувати музичні твори, але можна припустити, що захоплення роботами європейських майстрів відбулося під час його закордонного навчання (1743–1745 рр.). А вже за часів президентства в Імператорській академії наук та гетьманства у Кирила Розумовського з'являється можливість купувати музичні збірки й поповнювати ними власну колекцію. Серед відомих зараз музичних творів гетьмана переважну частину складають саме італійські.

Як зазначає Д. Тюлечев, у 1755 р. Кирило Розумовський отримав 24 екземпляри опери «Цефал і Прокрис» у подарунковій палітурці. Музика для опери була ство-

рена неаполітанцем Франческо Арайї в стилі опера-сєрія, особливістю якої були великі арії солістів та легендарно-міфологічні сюжети. Дану оперу створено за наказом імператриці Єлизавети Петрівни. У подальшому оперний твір «Цефал і Прокрис» викликав надзвичайне захоплення при дворі, тому його виконували декілька разів. За повідомленням Марини Рицарєвої, основні ролі виконували українці з хору гетьмана Кирила Розумовського Гаврило Марцинкевич, Микола Ключарев, Степан Рашевський і Степан Естафьев. Ураховуючи те, що до 1730 р. ноти друкувалися лише за кордоном, друковані на папері музичні видання були вельми коштовними. А подарунковий примірник свідчить про високий статус гетьмана при імператорському дворі.

У сучасній історіографії з'явилось поняття «Італійських руських» балетів для опису пишних графських прийомів в другій половині XVIII ст. Як об Штелін у своїй праці, присвяченій музиці та балету, згадує італійського композитора Луїджи Мадоніса, який став автором сонат на українську тематику, проте згадок про їх назви та наявність у Кирила Розумовського немає. Колекція гетьмана поповнюється й творами інших італійських класиків, як, наприклад, Джовані Батіста Мартіні, який був учителем Й. Баха, В. Моцарта та М. Березовського. За свідченням Л. Івченко, у колекції Кирила Розумовського був фрагмент опери Джовані Мартіні «Генріх IV», а також твори композиторів П'єтро Гульємі «Дизертир» й Андре Гретрі «Земіра та Азор».

Така зацікавленість гетьмана творами європейських класиків дала поштовх для розвитку музики і на його Батьківщині. Тепер, маючи унікальні ноти провідних музикантів Італії, українські музиканти аналізували їх досягнення, чим закладали основи розвитку національної світської музики.

Отже, не зважаючи на те, що досі не відомий повний перелік музичного зібрання Кирила Розумовського, а сучасні відомості базуються більше на здогадках і припущеннях, навіть поодинокі згадки дають можливість уявити про італійську частину музичної колекції як одну з найбагатших у другій половині XVIII ст.

Ілюстрація до опери «Цефал і Прокрис» Філіпа де Шампаня.

МУЗИЧНІ УПОДОБАННЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

**КАРИНА
СОЛДАТОВА**

старший науковий
спіробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Сучасний світ неможливий без музики. Вона оточує людину все життя. Музика пройшла довгий шлях історичного розвитку. А чи замислювалися ви, що слухали 350 років тому українські козаки та їхня еліта – гетьмани? Про це поговоримо у даній статті і на прикладі гетьманського двору Івана Самойловича розглянемо тогочасні музичні уподобання та музичні інструменти, які використовували у повсякденні еліта українського козацтва.

У першу чергу музика була важливою складовою гетьманського церемоніалу. Концерти, які слухали іноземні дипломати та мандрівники під час прийомів, допомагали їм відкрити Україну як розвинуту світську державу. Саме в гетьманській столиці музика набувала своїх національних ознак. Гетьмани постійно опікувалися музикантами. Брали на себе зобов'язання фінансувати та утримувати їх, надавали різноманітні привілеї, звільняли від податків.

Іван Самойлович, що гетьманував з 1672 року, був знайомий із музичним життям з юних літ. Він навчався в Києво-Могилянському колегіумі, де слудей обов'язково опановували музику та складали іспит з цього предмета. А ще навчалися хоровавому співу. Можемо припустити, що гетьман навіть вмів грати на якомусь із музичних інструментів.

В самому Батурині тоді перебував центр Генеральної військової музики. Це був структурний підрозділ Генеральної військової канцелярії – тогочасного уряду. В гетьманській столиці формувалися музичні колективи, виконувалися різноманітні музичні композиції.

Як вказує дослідниця Лариса Горенко, до складу Генеральної музики традиційно входили трубачі, сурмачі, довбиші. Перші двоє грали на трубах та сурмах, а довбиш бив палицями у литаври та барабани. Очолював такий колектив отаман, який найчастіше був трубачем. Кількість виконавців у Генеральній військовій музиці коливалася від 2 до 8 осіб. Вони представляли собою ансамбль фанфарного типу. За свою службу музиканти отримували заробітну плату, хліб та одяг.

При гетьманському дворі був й приватний ансамбль європейського типу. Музиканти Івана Самойловича запозичували нові форми музикування. Водночас вони ще й впроваджували у своє ремесло інструменти іноземного виробництва. Підтвердженням цього є опис майна Івана Самойловича 1690 р., у якому згадуються німецькі цимбали, переносні органи. Там же зустрі-

чаємо одні із найперших на території Гетьманщини клавикорди.

Цимбали – традиційні народні ударні інструменти, які були популярними на території України. Їх зазвичай використовували під час різних урочистостей. У 1657 р. шведський посол Веллінг Готтар згадував, що на території Гетьманщини можна зустріти музикантів з дудою (різновид волінки), цимбалами та скрипкою.

Не менш популярним був духовний клавішний інструмент – орган. Він був поширений на території Гетьманщини з XVII ст. Наприклад, органіст згадується на весіллі Тимоша Хмельницького. Він разом зі скрипачем та віолончелістом виконував різноманітну польську музику для гостей гетьманіча. Сучасник Івана Самойловича, московський цар Федір Олексійович (1661–1682) під час відпочинку полюбляв слухати німецького органіста.

У роки гетьманування Івана Самойловича в Західній Європі почала поширюватися мода на клавикорд – клавішний інструмент, попередник фортепіано. В XVII ст. для цього музичного інструмента починають складати перші твори. Як стверджував німецький композитор того часу Йоганн Фішер, клавикорд, на противагу трубам та скрипкам, видає більш тиху спокійну музику.

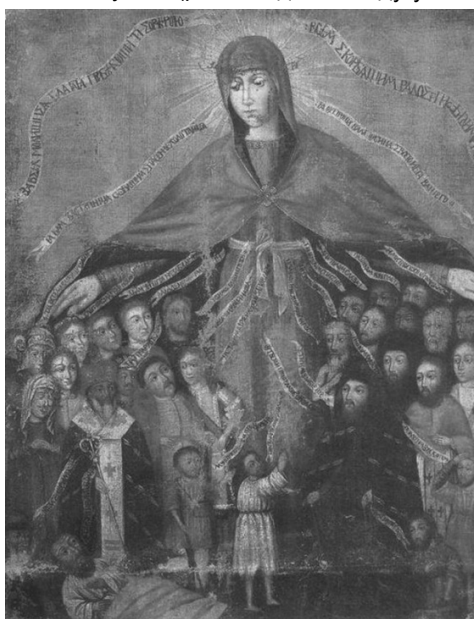
При дворі гетьмана Івана Самойловича виконували офіційно-церемоніальну та побутово-розважальну музику. Перший вид використовували для різних урочистих подій – зборів генеральної старшини, прийому послів, приїзду чи від'їзду гетьмана, його родини. Її виконували генеральні військові музиканти.

Побутово-розважальна музика виконувалася під час гетьманських обідів, православних свят, чи родинних урочистостей, наприклад, весіль. На цих заходах виступали військові музиканти та гетьманський придворний ансамбль. Відомо, що у 1683 р. турецько-татарську делегацію із московськими дипломатами під час обіду у гетьмана розважали військові музиканти: трубили в труби, грали в сурми, били в литаври. Репертуар був схожий із військовою та церемоніальною музикою. Але вже у цей період помічаємо, що в Батурині фанфарну музику почали чергувати із камерними інструментами. Це відбувалося під впливом західноєвропейських тенденцій.

Не обходився Іван Самойлович без музики і у військових походах та службових подорожах. Традиційно його супроводжували музиканти Генеральної військової музики. Вони вирушали з Батурини у складі Генеральної військової артилерії. Там виконували церемоніальну, службово-стройову та сигнальну музику.

Отже, Батурин в другій половині XVII ст. був центром формування й розвитку національної музики. В гетьманській резиденції слідували за музичними новинками, що поширювалися із Західної Європи. В Батурині всіляко заохочували та підтримував талановитих музикантів. Діяльність музикантів в гетьманській столиці була важливою складовою політичного та культурного життя.

А особистий внесок в музичне життя гетьмана Івана Самойловича позитивно вплинув на розвиток культури вже в часи Івана Мазепи.

Ікона «Покрова Богородиці із зображенням І. Самойловича». Із фондової колекції Національного музею у Львові імені А. Шептицького. XVII ст.

Картина Герарда Дуу «Жінка грає на клавикорді». Національна галерея. Лондон. XVII ст.

ПОШТОВА КОРЕСПОНДЕНЦІЯ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

**ІРИНА
КУРТОВА**

зберігач фондів
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Історія Батуринської пошти починається ще у XVII столітті, коли місто було резиденцією українських гетьманів. Після втрати цього статусу пошта збереглася, адже Батурин знаходився на важливому шляху з Києва до Москви та на перетині регіональних шляхів.

Донині на одній із центральних вулиць Батурина збереглася мурована будівля пошти – пам'ятка архітектури першої половини XIX ст. Варто зауважити, що із будівництвом залізниць роль сухопутного транспортного маршруту, що пролягав через Батурин, не зменшилася. Поштарі перевозили пасажирів, грошові перекази, кореспонденцію і різні види відправлень.

На початку ХХ ст. на території України функціонувало лише 675 поштових контор. І одна із них – у Батурині.

Як працювали поштові відділення 100 років тому? Відповідь на це питання знаходимо у «Календарі Чернігівської губернії» за 1900–1916 рр.

Внутрішня кореспонденція тих часів поділялася на просту, замовну, страхову та із післяплатою. До простої входили листи, поштові картки, бандерольні відправлення та посилки без ціни. Листи були закриті (вони відправлялися у закритих конвертах, запечатаних сургучевою печаткою) та відкриті, які відправлялися у не запакованому вигляді. Останні поділялися на «єдичні», що коштували 3 коп., та з оплаченою наперед відповіддю – по 6 коп. Наприклад, на той час за 3 коп. можна було купити 1 кг солі, а за 6 коп. – 1 кг житнього борошна. У листах дозволялося надсилати документи, марки, заборонялося – гроші. Сам лист не повинен був перевищувати вагу в 1 фунт (454 грамів). У наш час відправка листа «Укрпоштою», залежно від типу і ваги.

Бандерольними відправленнями дозволялося пересилати різноманітну друковану продукцію, ділові папери, які не мали характеру поточного листування, та нецінні товари. Відправлення запаковували так, щоб вміст можна було легко вилучити та оглянути поштовому чиновнику.

Вкладати гроші у посилки, як і у закриті листи, також заборонялося. За невиконання таких умов накладалися штрафи, а із вкладених грошей конфіскували 1/4 суми.

До страхової кореспонденції відносилися листи з установленою платою, цінні посилки та вузли з монетами. Листи з установленою ціною оплачувалися марками. Під час прийому такого листа видавалася розписка. Допустимий грошовий внесок у листі сягав не вище 1000 рублів. Посилки без оголошеної вартості і цінні повинні були бути обшиті полотном або шкірою і перев'язані навхрест мотузкою, в іншому вигляді посилка на пошту не приймалася.

Закриті цінні пакети, цінність яких не повинна була перевищувати 500 рублів, а вага – 10 фунтів (4,5 кг), приймалася від відправника на пошту і опломбовувалися не менш ніж п'ятьма сургучевими печатками.

Як і в наш час, на початку ХХ століття була можливість «післяплати». Таким способом відправлялися цінні пакети, посилки, замовні листи і бандеролі. Позначалися вони написом «СЪ НАЛОЖЕННЫМЪ ПЛАТЕЖЕМЪ» і прописаною сумою цього платежу.

У фондівій колекції НКЗ «Гетьманська столиця» збереглися відкриті листи, датовані початком ХХ ст., які засвідчують діяльність Батуринського поштового відділення у цей час. Один із них ми вам презентуємо (КВ-5-3337/Д-3-1250). Штampi Батуринського поштового відділення підтверджують, що лист, адресований Марії Костянтинівні Леонтович у Борзну Чернігівської губернії, був оплачений та відправле-

Листівка поштова зі штампом
Батуринського поштового відділення (початок ХХ ст.).

ний у квітні 1913 року.

Безумовно, функціонування пошти відіграло значну роль в історії Батурина, сприяючи економічному і соціально-культурному розвитку нашого містечка.

Будівля відділення поштового зв'язку м. Батурина (фото з Інтернету 2012 р.).

ПЕТРО КОЧУБЕЙ І ХУДОЖНИК МИКОЛА ГЕ

**Алла
БАТЮК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Одним із найвідоміших портретів Петра Аркадійовича Кочубея (1825–1892 рр.) є робота відомого українсько-го художника Миколи Миколайовича Ге (1831–1894 рр.). Однак, мало кому відомо, що художник, який написав цей шедевр, не вважав себе портретистом і навіть радів, коли упродовж року не отримував жодного замовлення на портрет, а відомий мистецький критик початку ХХ ст. Володимир Стасов називав його роботи «малозначимими».

Творчий шлях Миколи Ге був тернистим. Він відноситься до когорти митців, творчість яких не була визнаною за життя. Ге було дуже важко підлаштуватися під потреби часу: він або переростав їх, або намагався так невміло применшити свій талант, що не міг задовольнити мистецькі потреби своїх сучасників. З великою вірою у власну уяву Микола Миколайович писав картини «від себе» і терпіти не міг жодних зауважень. Варто зауважити, що в другій половині ХІХ ст. в мистецтві існували жорсткі рамки, цінувалася працьовитість і добросовісність, а така вільна діяльність М. Ге вважалася ледь не обманом покупця, оскільки картину оцінювали співвідносно до кількості витрачених на неї годин роботи.

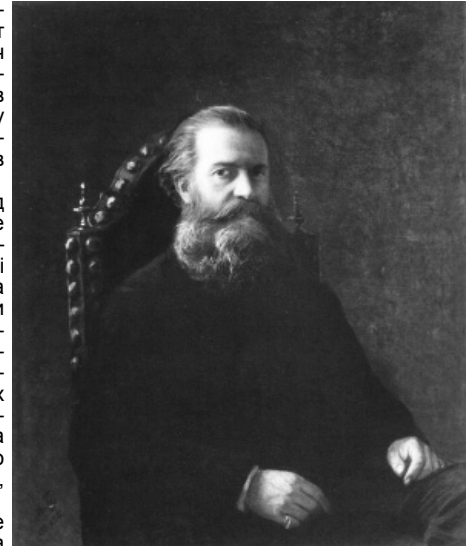
У середині 70-х років ХІХ ст. художник опинився на творчому роздоріжжі. Він полишив бурхливе міське життя в Петербурзі і перебрався на хутір Іванівський Борзнянського повіту Чернігівської губернії (нині с. Шевченка Ніжинського району Чернігівської обл.). В розмові з письменницею Олександрою Толочиновою (1845–1919 рр.) Микола Миколайович згадував, що перша зима в хуторі була дуже сніжною, а в нього не було ні копійки грошей. Тоді до нього прийшов один із місцевих «магнатів» і зробив замовлення на портрет, потім – другий, третій і так він вже міг зводити кінці з кінцями.

Серед тих, хто прийшли на допомогу художнику в переломний момент його життя, був і Петро Аркадійович Кочубей. Будучи щирим меценатом і палким поціновувачем творів мистецтва та розуміючи тонку творчу натуру Ге, Петро Аркадійович замовляв йому роботи та щедро віддячував за їх виконання.

За все своє життя Ге написав понад 100 портретів, і в жодному з них він не повторився технікою. Протягом 1873–1874 рр. Микола Ге написав портретні зображення самого Петра Кочубея та його дружини Варвари Олександрівни (1829–1896 рр.). На цих унікальних портретах художник уміло підкреслив риси облич. Роботи виконані фарбами стриманих кольорів і ніщо на них не відволікає від головного. На портреті Варвари Олександрівни Микола Миколайович надзвичайно реалістично відтворив зачіску та вишукане вбрання, чим вдало представив жіночу красу.

Петро Кочубей замовляв М. Ге не лише портрети. Тетяна Борисівна Семечкіна (1844–1919 рр.) познайомилася з художником в домі П. Кочубея в кінці 1874 р. (чи на початку 1875 р.) і згадувала, що він тоді саме завершив писати для Петра Аркадійовича зменшену копію своєї картини «Петро I і царевич Олексій». Усього Ге зробив шість копій цього полотна. Також Т. Семечкіна згадувала, що під час бесід за обіднім столом художник часто говорив про картину, яку збирався написати «Пушкін в селі, читаючий вірші його товаришу Пушчину, який його провідує». Петро Аркадійович мав талант збирати довкола себе людей, які надихали та спрямовували один одного на створення шедевральних творів.

Сьогодні Микола Ге – всесвітньвідомий художник. Але варто визнати, що талановитих людей багато, але далеко не всі вони мають можливість донести свою творчість широкому загалу. Значною мірою М. Ге отримав шанс стати відомим завдяки меценатській ініціативі та підтримці таких, як Петро Кочубей, який розумів важливість розвитку мистецтва. Плодами ж цієї співпраці є чудові портрети, які і через століття транслюють потужну енергію відомих українців.

*Портрет Петра Аркадійовича Кочубея.
Худ. Микола Ге. 1873 р.*

*Портрет Варвари Олександрівни
Кушельової-Безбородько.
Худ. Микола Ге. 1874 р.*

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Бібліотечний фонд НІКЗ «Гетьманська столиця» поповнився унікальною серією «Джерела», нещодавно виданою у ТОВ «Видавництво «Кліо». Упорядником серії стала дослідниця, директорка Центру з вивчення історії України Санкт-Петербурзького державного університету, доктор історичних наук Тетяна Таїрова-Яковлева. Серія складається з трьох томів: «Малоросійський приказ. Описи фонду № 229 Російського державного архіву давніх актів», «Малоросійські справи. Описи фонду № 124 Російського державного архіву давніх актів» та «Батуринський архів та інші документи з історії Українського гетьманства 1690–1709 рр.».

У «Малоросійському приказі» опубліковано описи, укладені упродовж ХVІІІ–ХХ ст., які дають вичерпне уявлення про склад фонду №299 РДАДА, хронологічні межі та специфіку збережених докумен-

тів. «Малоросійські справи» продовжують серію публікацій описів фондів РДАДА, зокрема, фонду №124, що стосуються історії

України раннього нового часу. У книгу увійшли матеріали Посольського приказу, Малоросійського приказу, Посольської канцелярії та Колегії закордонних справ.

До «Батуринського архіву» увійшов корпус документів так званого Батуринського архіву, вивезеного О. Меншиковим з Батурина під час погрому 1708 р. Документи являють собою вхідну канцелярію І. Мазепи – єдиний гетьманський архів кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст., що зберігся до наших днів. Представлено також оригінали і копії універсалів І. Мазепи, які

не увійшли до сучасного українського видання універсалів. Серія адресована фахівцям-історикам, джерелознавцям, архівістам, а також усім, хто цікавиться історією України.

КОРСЕТКА З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НІКЗ «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

**ТАМАРА
МІСЕЧКО**

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Відомий художник-реаліст кінця XIX – початку XX ст. Ілля Рєпін напрочуд влучно підмітив: «Тільки українки та парижанки вміють одягатися зі смаком! Ви не повірите, як чарівно одягаються дівчата... це дійсно народний, зручний і граціозний костюм». Жіночий національний стрій справді приваблює і вражає різноманітністю та художньою довершеністю всіх складових частин. Кожен елемент українського народного костюма гармонійно доповнює єдине ціле.

Вбрання українців зазнавало впливу іноземної моди в усі часи, але, незважаючи ні на що, завжди зберігало автентичність. Стиль бароко, що поширився в Україні у другій половині XVII–XVIII ст., позначився не тільки на вбранні знаті, а й залишив свій відбиток на тривалі час (до початку XX ст.) і на селянському строї, зокрема жіночому. Саме в цей час жіноче вбрання виготовлялося переважно з привізних тканин. Сутність барокового стилю змінила загальний силует одягу. Вбрання значно розширилося від стану, що підкреслило тонку талію. Таким національним жіночим вбранням стала корсетка, яка не лише підкреслила красу та ошатність національного українського костюма, а й додала завершеності весняно-осінньому костюму.

Корсети з шнурівкою, які ввійшли в моду ще з XVI ст., побутовали здебільшого серед представниць знаті. Нижчі верстви населення переважно виготовляли одяг для себе за давнім звичаєм, в умовах натурального господарства, вдома. Представниця бідних верств не бажали поступатися ні вродою, ні пишнотою форм, ні ошатністю. Вони поповнили свій гардероб новим, функціонально схожим на корсет видом одягу, який підкреслював красу жіночого тіла і гармонійно доповнював національний стрій, корсеткою

безрукавою, пошитою в талію з кольорової тканини. Український етнограф Олекса Воропай у своїй фундаментальній праці «Український народний одяг» досить детально описав корсетку, – одяг, який українки носили поверх жіночої сорочки.

У фондовій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця» станом на червень 2021 р. зберігається 68 корсеток. 10 із них знайдені впродовж 1975–2017 рр. на території Батурина та передані до фондової збірки місцевими мешканцями. Кожна корсетка колекції є неповторним витвором кравецької майстерності і підтвердженням стилю та моди XIX – першої половини XX ст. мешканок Батурина. Серед них виділяється корсетка (інв. № KB-4-2732/Д-2-1094) чорного кольору, пошита з фабричної тканини. Верх виробу із лляної тканини чорного кольору саржевого переплетіння, яке утворює орнаментальний малюнок. На площині із паралельних рельєфних горизонтальних смужок у шаховому порядку розкидані стилізовані семипелюсткові «квіти». Корсетка по борту правої пілочки, горловині, проймах, кишенях оздоблена оксамитом чорного кольору, що помітно відтіняє світліший тон тканини виробу. На лінії талії правої пілочки знаходиться прорізна кишеня. Симетрично їй, на лівій пілочці розміщено «глуху» декоративну кишеню. Для того, щоб приховати виріз кишені, використано декоративні фігурні елементи із оксамиту, укріплені машинною строчкою та оздоблені трьома світлими жовто-коричневими ґудзиками кожний. ґудзики також оздоблюють декоративні оксамитові п'ятикутні елементи, один з яких на лівій пілочці приховує петлі застібки.

Надають пишності і легкості фігурі, відповідно вимог барокового стилю, та ви-

разно підкреслюють лінію талії «вуса» – складки, які місцеві жителі звали «хвостами». Лінію талії по спинці підкреслюють сім ґудзиків, що відповідають кількості складок. Особливим декором цього музейного предмета, що вирізняє його із загалу, є окантовка – вишивка червоного кольору у вигляді серця ґудзиків на спинці. Підклад цієї корсетки – із бавовняної тканини двох видів, що різняться технікою переплетіння та кольором: темно-сірий та сіро-коричневий. Підкладка із тонкої тканини дозволяє «вусам» драпіруватися, що створює ілюзію легкості та пишності.

До фондової колекції корсетка була передана в 1998 р. головним зберігачем фондів заповідника Надією Ярмач, яка мешкала у Батурині за адресою: 2-й пров. Корнієнка, 3. Відомо, що попередніми власниками садиби були Валентин та Марія Свиридови. Оскільки корсетка походить з їхнього обійстя, то, вірогідно, вона належала комусь із жінок цієї родини.

Українські села були доволі консервативним середовищем. Населення погано ставилося до чогось незвичного і нового, адже усі звикли до ustalених норм і традицій костюма. За спогадами жителя м. Батурина Івана Борисовича Голівка (1946 р.н.), «Батуринець не пригадує, щоб носили корсетки, а от жінок з навколишніх сіл та хуторів у базарний день можна було часто зустріти. Тітка Настя (Анастасія Тимофіївна Купрій) з Обмачева часто приїжджала в гості на храм у корсетці, вишитій сорочці, рясній спідниці, картатій чи квітчастій хустці на голові». Український традиційний костюм, буденний та обрядовий, хоча і почав мінятися після Першої світової війни, коли з'явилися журналі і викрійки, все ще побутовував у глибинці до 1960–1970-х рр.

тій сорочці, рясній спідниці, картатій чи квітчастій хустці на голові». Український традиційний костюм, буденний та обрядовий, хоча і почав мінятися після Першої світової війни, коли з'явилися журналі і викрійки, все ще побутовував у глибинці до 1960–1970-х рр.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

В нашем Конотопском уезде практикуются формы меновой торговли, напоминающая собою торговля сношения мореплавателей XV и XVI века с дикарями новооткрытых стран. Такая торговля, напр., широко практикуется у нас поставщиками тряпья на бумажной фабрике. Агенты поставщиков тряпья развезают по селам, имея с собою обильный запас дешевых бус, перстней, серег, лент и т.п. – Тряпки, несите тряпки, ключья! – взывает такой агент, возседая рядом с сундучком, наполненным названными сокровищами, и к нему со всех сторон сбегаются дети и подростки, нагруженные тряпьем, паклею, а не то и бельем, сворованным у матери или у зазевавшейся соседки. Все это приедемся в обмен на бусы, серьги и пр. Особенно этот вид торговли процветает в летнее время, когда все взрослое население наших сел работает в поле.

Тогда трагикомических сцен не обратятся. Выстирает крестьянка с утра белье, развесит его для сушки под надзором ребятишек, а вечером, возвратившись с поля, к великому негодованию своему, не досчитывается то своих рубаш, то мужниных портков, зато видит детей своих разряженными в ленты, бусы, серьги и проч. Юные коммерсанты немедленно получают основательную встряску, но устрашающее действие такой сельской педагоги, по сравнению с соблазном, представляемым бусами и пр., обыкновенно оказывается ничтожным. За деньги агенты эти приобретают тряпье только от взрослых по 40–50 коп. за пуд.

Таким-же образом ведут меновую торговлю с детьми и подростками, систематически приучая их воровству, скупщики куриных яиц, доставляющие их здесь в экспортные конторы в

м. Бахмаче. Меновой торг с взрослыми практикуют горшечники и торговцы мелом, развезающие по нашим селам в осеннее время. Горшечный товар обменивается на зерно – преимущественно рожь, причем за каждую посудину берется столько зерна, сколько она его в себе вмещает, а мел обменивается на картофель. За меру картофеля баба получает не более 10–12 фунтов мела. Продавать свой товар за деньги странствующие торговцы этой категории вне базаров отказываются. Справедливость требует сказать, что бабы, с которыми главным образом ведется меновой торг этого рода, нередко за горшки и мел претерпевают от мужей столь-же чувствительная авария, как и ребятишки за бусы.

Киевлянин, 1902, №123.

Підготувала І. Паламарюк

ІСТОРИЧНА ДРАМА «ОРЛЕНЯ» ІВАНА ЗУБЕНКА

**НАТАЛІЯ
ДРОБЯЗКО**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Історичні постаті Гетьманщини неодноразово ставали головними героями театральних постановок. Така доля не оминула і Григорія Орлика – уродженця Батурина, гетьманича, французького маршала та дипломата часів Людовика XV.

У 1935 р. український драматург Іван Зубенко на основі дослідження Ілька Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV» (1932 р.) написав історичну драму «Орленя». Над її постановкою працювали актори українського народного театру імені Івана Тобілевича і вже у 1936 р. відбулась її прем'єра.

Історична драма відтворена на подіях XVIII ст., у ній відображені конкретні історичні події та конкретні історичні особи: гетьман Пилип Орлик та його син Григорій; кримський хан Каплан-Грей, французький король Людовик XV, французький міністр Шовелен та інші. Історична драма складалася з шести дій, які в деталях розкривали еміграційне життя гетьманича.

У архіві української періодици «Libraria» представлено ряд цікавих повідомлень та позитивних відгуків з газети «Діло» про постановку історичної драми «Орленя» у 1937–1938 рр. театральною трупкою у 17 населених пунктах Західної України.

У газеті «Діло» у рубриці «З театру» від 17 вересня 1937 р. йдеться про постановку історичної драми в м. Коломиї: «на афішах було зазначено, що театр грає драматичні картини з XVIII ст. з життя Григорія Орлика. Тим часом глядачі були свідками такої доброї позакулісної інтриги на королівському дворі... Драма воіна провідника, який єдиним порятунком для України вважає тільки збройний виступ проти Москви, який приневолений жити в еміграції, служити чужому королеві, а вся його «збройна сила» – це кілька козаків, що служать в його реґіменті з французького війська. Драма українського політичного дипломата, який шукає для України союзників у дипломатичних переговорах і наочно переконується, що високі дипломатичні слова, та навіть писані договори

мають тільки тоді якесь значення, коли за ними стоїть сила».

У цьому ж періодичному виданні від 26 січня 1938 р. підводяться детальні висновки по історичній драмі та перераховуються актори: «бачимо тут Орлика не як французького дипломата, а як українського патріота, що з однаковим запалом говорить члосно та палко про konieczність воювати з Москвою... Дія всієї п'єси йде дуже живо, майже кінематографічно і місцями нагадує проект фільмового сценарія. Ширша маса публіки лисо реагує на високо патріотичні промови Орлика, який у своєму обуренні не добирає слів, як дипломат, а рубає як козак шаблею... Артисти, що грали цю п'єсу не вперше, були добре підготовлені і заслуговують на повне визнання. Головні ролі грали: М. Бенцаль і О. Беттцалева, І. Рубчак, А. Теплий (Г. Орлик), А. Радванський, А. Яковлів і К. Кемпова. Окремі оплески збирали танцюристи».

А вже у рубриці «Дописи» від 3 квітня 1938 р. йдеться про постановку історичної драми у м. Дрогобичі: «театр імені Івана Тобілевича один із кращих наших театрів. Відячін ми йому передуєм за виставу історичної драми «Орленя» Івана Зубенка... Сам вибір

драми «Орленя» вдалиий, бо тих кінцевих трагедій у наших історичних драмах вже маємо доволі. «Орленя» має «хепі-енд», якого так дуже бажає наша публіка. Зрештою, чи ж у нашій історії були тільки трагічні моменти? Чи були тільки самі зрадники та нездари?».

Отже, наприкінці 30-х рр. XX ст. історична драма «Орленя» Івана Зубенка стала популярною серед шанувальників театрального мистецтва, про її постановки повідомляли заздалегідь у періодичній пресі, а після вистави публікували вельми схвальні відгуки. Цікаво, що історична драма була відзначена на драматичному конкурсі Товариства письменників і журналістів імені Івана Франка у Львові в 1936 р. А в 1991 р. постановка історичної драми «Орленя» була знову здійснена трупкою Коломийського народного театру, яка пройшла, за свідченнями періодичних видань, з великим успіхом.

Можливо, і сучасних театральних митців зацікавить історична постать українського гетьманича, який є фантастично цікавим і захоплюючим сюжетом нашої історії, і Григорій Орлик зможе постати перед глядачами та розкрити свої сторінки життя на благо «козацької нації» у сучасних театральних постановках.

Григор Орлик у битві під Бергеном, 1759 р.
Гравюра Йозефа Еразма Беллінґа.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М.М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 1972.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії